

Бондар Ю. В. Формування творчої активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2020. Випуск 61. С. 9–13.

Бондар Ю.В.

Бондарь Ю.В.

Bondar Y.V.

**Формування творчої активності молодших школярів засобами
інтерактивних технологій**

**Формирование творческой активности младших школьников
средствами интерактивных технологий**

**Formation of creative activity of younger pupils by interactive technologies of
training**

Анотація. У статті представлено особливості формування творчої активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій під час вивчення різних навчальних дисциплін. Розкрито сутність поняття «творча активність». Визначено педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності учнів. Виокремлено якості, що характеризують творчу особистість. Увага зосереджена на інтерактивних технологіях, які є «потужним двигуном», який здатен активізувати творчі ресурси дитини. Надано трактування поняття «інтерактивне навчання», яке розглядається як активна форма організації пізнавальної діяльності, учасники якої є ініціативними та діяльними суб'єктами навчального процесу. Представлено головні правила організації інтерактивного навчання. Окреслено прийоми розподілу навчального матеріалу на змістові блоки та визначені інтерактивні технології, які найбільш доречні на певному етапі уроку. Запропоновано практичні методи

використання інтерактивних технологій під час вивчення різних навчальних дисциплін початкової школи. Наведено різноманітні завдання творчого характеру, які з успіхом можна реалізувати під час урочної форми організації навчання. Зосереджено увагу на використанні гри для розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів. Особлива увага зосереджена на творчих інтерактивних іграх, у процесі яких учні розкривають свої здібності і таланти. Зроблено висновок, що використання інтерактивних технологій сприяє самостійній діяльності учнів, навчає роботі з різними джерелами інформації, розвиває їхню творчу активність.

Ключові слова: творча активність, молодші школярі, інтерактивні технології, творчі завдання, ігрова діяльність.

Анотація. В статті представлені особливості формування творчої активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій при вивченні різних навчальних дисциплін. Розкрито сутність поняття «творча активність». Визначені педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності учнів. Виділені якості, що характеризують творчу особистість. Увага зосереджена на інтерактивних технологіях, які є «потужним двигателем», який здатний активізувати творчі ресурси дитини. Представлено трактування поняття «інтерактивне навчання», яке розглядається як активна форма організації пізнавальної діяльності, учасниками якої є ініціативні та діяльні суб'єкти навчального процесу. Представлені основні правила організації інтерактивного навчання. Визначені прийоми розподілу навчального матеріалу на змістові блоки та визначені інтерактивні технології, найбільш доцільні на певних етапах уроку. Представлені практичні методи використання інтерактивних технологій при вивченні різних навчальних дисциплін початкової школи. Приведені різноманітні завдання творчого характеру, які з успіхом можна

реализовать при урочной формы организации обучения. Сосредоточено внимание на использовании игры для развития познавательных интересов младших школьников. Особое внимание сосредоточено на творческих интерактивных играх, в процессе которых учащиеся раскрывают свои способности и таланты. Сделан вывод, что использование интерактивных технологий способствует самостоятельной деятельности учащихся, учит работе с различными источниками информации, развивает их творческую активность.

Ключевые слова: творческая активность, младшие школьники, интерактивные технологии, творческие задания, игровая деятельность.

Abstract. The features of formation of creative activity of younger students by means of interactive technologies during studying of different disciplines are presented in the article. The essence of the concept of «creative activity» is revealed. The pedagogical conditions for activating the cognitive activity of students have been determined. The qualities that characterize the creative personality are distinguished. The focus is on interactive technologies, which is a «powerful engine» that can activate a child's creative resources. The concept of «interactive learning» is interpreted, which is considered as an active form of organization of cognitive activity, the participants of which are the initiative and active subjects of the educational process. The basic rules of the organization of interactive learning are presented. The methods of distribution of educational material on content blocks are outlined and the interactive technologies that are most relevant at a certain stage of the lesson are defined. Practical methods of using interactive technologies in studying various disciplines of elementary school are offered. Various creative tasks are presented which can be successfully accomplished during the course form of training organization. The focus is on using the game to develop the cognitive interests of younger students. Particular attention is focused on creative interactive games, in the process of which younger students discover their abilities and talents. It is concluded that the use of

interactive technologies promotes the independent activity of younger students, teaches work with different sources of information, develops their creative activity.

Keywords: creative activity, younger students, interactive technologies, creative tasks, play activities.

Надзвичайно актуальною проблемою сучасної педагогіки є формування творчої особистості молодшого школяра. Саме завдяки творчій активності, здатності до саморозвитку, самовдосконаленню, самореалізації дитина зможе досягнути успіху в майбутньому. Тому головним завданням сучасної школи є створення сприятливих умов для залучення школярів до творчої діяльності, завдяки якій вони зможуть найповніше розкрити свої здібності, таланти, навчатися приймати нестандартні рішення, самостійно здобувати знання, знаходити креативні шляхи розв'язку поставлених завдань, самовиражатися. Зокрема, в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») висвітлюються стратегічні завдання реформування освіти, пріоритетним серед яких є формування освіченої, творчої особистості, розвиток її культурного та інтелектуального потенціалу, як найвищої цінності нації [3]. Відповідно до цього вагомим значенням набуває проблема формування творчої активності молодшого школяра.

Важливим засобом підвищення пізнавальної самостійності та активності учнів у навчальному процесі виступають інтерактивні технології навчання, які допомагають за доволі короткий час у цікавій, динамічній формі засвоїти навчальну інформацію, сприяють формуванню комунікативних навичок, розвитку творчого потенціалу особистості.

Проблема формування творчої активності висвітлена у працях психологів (Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, О. Матюшкіна, С. Рубінштейна та інших) та педагогів (Ю. Бабанського, С. Сисоєвої, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Т. Шамової, Г. Щукіної та інших), які розглядають творчу активність як інтегративну якість особистості.

Особливості творчого розвитку учнів молодшого шкільного віку стали об'єктом досліджень В. Барко, Н. Вітківської, Н. Гурець, А. Тютюнникова, А. Щербо та інших. На необхідності впровадження та доцільності використання інтерактивних технологій в освітньому процесі наголошували Є. Коротаєва, Н. Коломієць, О. Пометун та інші.

Аналіз науково-методичних джерел свідчить, що деякі аспекти проблеми формування творчої активності молодших школярів потребують детальнішого вивчення. Зокрема, уваги заслуговують питання використання інтерактивних технологій під час вивчення різних навчальних дисциплін початкової школи задля активізації творчої діяльності, самостійності та ініціативності учнів.

Мета статті полягає в розкритті особливостей формування творчої активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій.

В. Холоденко визначає творчу активність, як важливу якість, притаманну творчій особистості, яка завдяки енергетичним стимулам розкриває свій потенціал у творчій діяльності. Творча активність виступає елементом творчого потенціалу особистості [12, с. 84].

Творча активність молодших школярів може проявлятися в найрізноманітніших видах діяльності, зокрема, у вмінні бачити нове в звичайному, виборі нестандартних способів діяльності, пошуках нового, вправному застосуванні знань, умінь і навичок. При цьому вдале поєднання пізнавальної і практичної діяльності відіграє важливе значення у розвитку творчої ініціативи учнів [8, с. 286].

В. Ревенчук, Т. Грязна наголошують на тому, що творча активність потребує постійної підтримки з боку вчителя. Для її формування, вважаємо доцільним створити сприятливі умови, які б забезпечували розвиток самостійного мислення та творчих здібностей молодших школярів. До таких умов відносять: усвідомлення необхідності у самореалізації, прояву творчості в процесі навчальної діяльності; стимулювання активності, самостійності учнів, створення на уроках творчої атмосфери, ситуації успіху; підбір

завдань, які стимулюватимуть мисленнєву діяльність, розкриватимуть творчий потенціал, а відтак спонукатимуть до активності; поєднання свободи вибору необхідних засобів для розв'язання того чи іншого завдання з контролем за діяльністю школярів [9, с. 130].

Підтримуємо С. Сисоєву в тому, що творча особистість характеризується такими якостями, як допитливість, проблемне бачення, творчий інтерес, здатність до виявлення протиріч, наявність бажання шукати та опрацьовувати нову інформацію, здатність до висування нестандартних ідей, гіпотез, розвинута уява, фантазія тощо. Формування творчої особистості сприяє розвитку її творчої свідомості і самосвідомості, які визначають її творчу активність. Тому, організовуючи навчальну діяльність, учитель має таким чином підбирати навчальний матеріал – методи, прийоми, технології, щоб вони сприяли розвитку мислення, уяви, позитивної мотивації школярів та активності у процесі засвоєння знань [11, с. 144].

Саме від активізації творчої, пізнавальної діяльності залежить ефективність навчальної взаємодії: розвиток інтересу до навчання, міцність засвоєння знань, самостійність думок і практичних дій учнів.

Двигуном, який здатен активізувати творчі ресурси, на нашу думку, є інтерактивні технології навчання, які передбачають використання рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій, висловлення власної точки зору з певної проблеми, уміння доказово міркувати. Інтерактивне навчання, як зазначає В. Ковальова, – це навчання діалогу, під час якого взаємодіють між собою всі учасники навчального процесу задля спільного вирішення поставленої задачі, шляхом досягнення взаєморозуміння [4, с. 118]. Саме за таких умов учні здатні максимально виявляти свою активність і самостійність. Інтерактивні технології виключають неучасть школярів у взаємодоповнюючому процесі пізнання, активізують їхню пізнавальну діяльність, тому що здатні задовольнити в цікавій, ігровій формі потреби і природні можливості дітей. Нам імпонують правила організації інтерактивного навчання, розроблені В. Ковальновою, а саме:

- залучення до роботи всіх учнів класу;
- заохочення вчителем активності, ініціативності, нестандартних ідей;
- самостійне створення і дотримання учнями правил групової взаємодії;
- не більше 30 учнів для продуктивної праці [4, с. 119].

Ми погоджуємося з думкою О. Комар у тому, що інтерактивні технології сприяють задоволенню пізнавальних інтересів молодших школярів завдяки активній комунікації, учасники якої є більш мобільними і відкритими. В основі інтеракції лежить принцип багатосторонньої взаємодії [6, с. 49].

З метою успішного використання інтерактивних технологій під час вивчення різних навчальних предметів та інтенсифікації навчальної діяльності, К. Веремко радить використовувати прийоми розподілу навчального матеріалу. Дослідниця пропонує розподіляти навчальний матеріал на окремі змістові блоки, а саме: «опорний блок», «управлінський блок», «блок самоперевірки», «розширювальні блоки», «цікаві», «контрольно-узагальнюючі». Розглянемо кожен із них детальніше.

«Опорний блок» передбачає виконання завдань, які активізують знання з попередніх тем і допомагають встановити взаємозв'язок між раніше вивченим матеріалом та новим, який необхідно засвоїти. На даному етапі доречно використовувати інтерактивні технології колективно-групового навчання: «Мікрофон», «Мозковий штурм», відгадування загадок.

«Управлінський блок» представлений завданнями, спрямованими на організацію пізнавальної діяльності учнів, активізацію розумової діяльності. Ефективними у цьому блоці будуть інтерактивні технології кооперативного навчання: «Пошук інформації», «Синтез думок», «Акваріум». «Блок самоперевірки» дає змогу перевірити учням рівень засвоєння навчальної інформації. Цікавими будуть технології «Мікрофон», «Знайди помилку».

Завдання «заглиблюючого (розширювального) блоку», як правило, творчого характеру, вони орієнтовані на використання отриманих знань у нових навчальних ситуаціях, передбачають роботу з додатковою літературою. Метою «цікавого блоку» є активізація інтересу до вивчення навчальних дисциплін з використанням загадок, схем. «Контрольно-узагальнюючий блок» дає змогу вчителю визначити рівень опанування учнями теми завдяки використанню інтерактивних навчальних ігор [1, с. 5].

Ми переконані, що кожний урок необхідно будувати таким чином, щоб дітям було цікаво і всі учні більшість часу уроку були задіяні. Тому пропонуємо використовувати інтерактивні технології під час вивчення різних навчальних дисциплін у початковій школі. Наприклад, на інтегрованому уроці української мови в 2 класі, під час опрацювання німецької народної казки «Бременські музиканти», можна дати учням завдання для роботи в групах – охарактеризувати головних героїв казки (Осла, Кота, Песика і Півника), використавши інтерактивний метод «Асоціативний куш». Така діяльність активізує молодших школярів, сприятиме розвитку образного, творчого мислення [4, с. 147].

Вивчаючи тему «Охорона природи України» з курсу «Я досліджую світ» у 3 класі, радимо з учнями провести інтерактивну гру-драматизацію. Для гри потрібно обрати 3–4 учні. Вони одягають шапочки грибів і скаржаться на те, що люди збирають їх неправильно, виривають з грибницею; йдуть кислотні дощі, які шкодять їм. Ще 2–3 учні можуть виконувати роль звірів, які скаржаться на забруднене повітря та мисливців, які на них полюють. Всі інші діти виконують ролі спостерігачів, які мають розказати, як себе поводити, щоб не нашкодити природі. Такі ігри розвивають художньо-творчі здібності школярів. Учні вчаться використовувати інтонацію, міміку, пантоміміку для відтворення своєї ролі «активного суб'єкта» навчальної взаємодії.

Зацікавить молодших школярів також інтерактивна технологія «Акваріум», завдання якої полягає у створенні «Книги скарг Природи».

Кожній групі пропонується запитання однакового рівня складності для обговорення: «Що запише нежива природа в книгу скарг?», «Що запишуть в книгу скарг птахи і тварини?», «Що запишуть рослини в книгу скарг?». Висловивши свої міркування, учні мають дійти до спільного висновку [5, с. 20].

Для розвитку творчих задатків молодших школярів на уроках «Я досліджую світ: природознавство», варто використовувати інтерактивні технології кооперативного навчання, зокрема, роботу в парах, в групах і пропонувати творчі завдання такого змісту: «скласти розповідь про річку України, на якій колись побували»; «написати розповідь про природну зону рідного краю»; «використовуючи довідкову літературу, підготувати розповідь про рослину чи тварину, занесену до Червоної книги України»; «створити кросворд»; «написати казку чи вірш»; «змайструвати вироби з природних матеріалів»; «розробити природничі проекти, програму збереження природи України»; «побудувати і прикрасити годівничку».

На інтегрованих уроках української мови і читання для інтерактивної взаємодії доречно використовувати творчі завдання, які стимулюють розумову діяльність: «написати текст за поданим початком, серединою чи кінцівкою»; «перебудувати текст таким чином, щоб все, про що в ньому йдеться, стосувалося його авторів»; «записати речення в такому порядку, щоб вийшов текст»; «скласти казки за малюнками»; «вигадати легенду на основі прочитаного твору»; «створити уявні словесні картини»; «намалювати ілюстрації до тексту»; «написати вірш за опорними словами»; «інсценізувати прочитаний твір»; «творчо переказати текст»; «створити літературні етюди на основі прочитаних творів» тощо [7, с. 24–25].

Також на уроках української мови варто працювати над розвитком творчої уяви молодших школярів. Під час написання дітьми загадок, віршів, казок у мікрогрупах, радимо використовувати такі прийоми:

– «Фантастичні гіпотези» – учні мають придумати розповідь, відповівши на запитання «Що було б, якби...?»;

– «Біном фантазії» – створення нового образу, використовуючи два слова, які відрізняються за змістом. На основі словесних поєднань діти можуть вигадати казку;

– вигадування історії з шостим словом – дається п'ять слів із сюжету якоїсь казки і будь-яке шосте слово. Необхідно придумати історію, використовуючи всі слова;

– казка-навиворіт – створення казки, в якій події розгортаються в протилежному напрямку. Позитивні герої наділяються негативними якостями і навпаки;

– створення «вінегрету» з казок – сутність методу полягає в переплетенні подій з різних казок і їхньому розвитку за новим сюжетом [13, с. 15].

Розглянуті методичні прийоми сприятимуть розвитку уяви, нестандартного мислення творчої активності учнів, продукування цікавих ідей у процесі інтерактивної взаємодії.

Нам імпонує думка Т. Войцях, яка ефективним методом активізації процесу пізнання вважає ігрову діяльність, адже завдяки грі дитина отримує можливість для прояву особистісної творчості, активності, демонстрації своїх можливостей. Саме в грі розкриваються природні задатки дитини, надається свобода дій і право вибору. Педагогічний потенціал гри полягає у забезпеченні необхідних умов, в яких дитина зможе себе творчо самовиразити, а творчість є дієвим засобом розвитку особистості учня [2, с. 16–17].

Існують різноманітні способи використання ігрової діяльності під час уроків: як структурний елемент на певному мікроетапі уроку, побудувати урок як сюжетно-рольову гру; за допомогою іграшок, казкових персонажів створювати ігрові ситуації під час уроку [10, с. 217].

Для формування творчої активності в роботі з дітьми потрібно віддавати перевагу творчим інтерактивним іграм: діловим, іграм-

драматизаціям, театралізаціям, сюжетно-рольовим, іграм-імпровізаціям, іграм-маренням, іграм-мандрівкам тощо.

У сюжетно-рольових іграх школярі самостійно відтворюють соціальні відносини на основі власного життєвого досвіду, виконуючи ту чи іншу соціальну роль. Змістом рольової гри є імітація дій дорослих із предметами. У навчальній діяльності можна використовувати різні види рольових ігор:

- казкові ігри – ігри із казковими персонажами;
- режисерські ігри – різновид рольової гри, у якій не діти виконують ролі, а предмети та іграшки відповідно до продуманого сюжету;
- ігри-марення – ігри про себе, побудовані на уяві, можуть бути реалізовані завдяки зображувальній діяльності у малюнках. Діти малюють героїв, придумуючи їм ролі;
- історико-етнографічні ігри – проводяться за мотивами історичних подій або літературних творів.

Ще одним різновидом творчих ігор є театралізовані, які розігруються в театральній формі з використанням костюмів, декорацій, сцени, гриму. Приймаючи участь у таких іграх, діти вчитимуться відтворювати головну думку літературного твору, використовуючи міміку, інтонацію, жести [2, с. 32–34].

Важливими для нашого дослідження є висновки, сформульовані вітчизняними дослідниками, які зазначають, що для формування творчої активності молодших школярів учителю необхідно: заохочувати у навчальній діяльності енергійність, цілеспрямованість, творчість, допитливість, здатність нестандартно мислити, самостійність у вирішенні навчальних завдань, наполегливість у подоланні труднощів, ініціативність у пошуку цікавої інформації, вміння виходити за межі запропонованого завдання; розвивати інтерес до різних видів творчості та потребу реалізувати себе у творчій діяльності; створювати на уроках позитивну атмосферу завдяки індивідуальному підходу, стимулювання мисленнєвої діяльності, використання інтерактивних ігор як засобу активізації пізнавальних процесів;

розвивати образну уяву через виконання завдань з комбінування та моделювання [9, с. 131].

Отже, навчальний процес має ґрунтуватися на активній позиції учнів. Важливим є впровадження в освітній процес різноманітних засобів активізації таких, як творчі, ігрові завдання, групова і парна робота. Використання інтерактивних технологій під час вивчення різних навчальних дисциплін інтенсифікує навчальну діяльність, підсилить мотивацію та творчу, пізнавальну активність учнів, а головне – сприятиме прояву ініціативи, самостійності та оригінальності суджень молодших школярів. Розв'язуючи творчі завдання, діти не тільки розвиватимуть уяву та фантазію, а й розширюватимуть свій світогляд та всебічно розвиватимуться.

Наше дослідження не вичерпує усіх аспектів вирішення даної проблеми. Подальші розвідки спрямовуватимуться на вивчення проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної творчості.

Література

1. Веремко К. І. Інноваційні технології на уроці / К. І. Веремко // Завучу. Усе для роботи. – 2015. – № 3/4. – С. 2-10.
2. Войцях Т. В. Ігрові технології: просвітницько-профілактичні ігри / Т. В. Войцях. – К. : Шкільний світ, 2015. – 144 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») № 896 від 03 листопада 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
4. Ковальова В. І. Творча майстерня. Становлення та розвиток творчої особистості молодшого школяра / В. І. Ковальова. – Харків : Основа, 2010. – 191 с.
5. Кокарева І. О. Інтерактивні технології у навчанні. Курс «Я і Україна» 4 клас / І. О. Кокарева // Початкова школа. – 2006. – № 2. – С. 19-21.

6. Комар О. А. Інтерактивні методи як інноваційна діяльність сучасного вчителя початкової школи / О. А. Комар // Початкова школа. – 2010. – № 7. – С. 47-49.
7. Конашук Г. М. Розвиток творчих здібностей молодших школярів / Г. М. Конашук // Обдарована дитина. – 2012. – № 3. – С. 23-27.
8. Лупаренко С. Є. Специфіка розвитку пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку / С. Є. Лупаренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. пр. – Запоріжжя. – 2009. – Вип. 1. – С. 284-288.
9. Ревенчук В. В. Формування творчої активності як педагогічна проблема / В. В. Ревенчук, Т. В. Грязна // Молодий вчений. – 2018. – № 3. – С. 128-131.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Генза, 2002. – 368 с.
11. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
12. Холоденко В. О. Сутність, зміст та структура творчої активності особистості / В. О. Холоденко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: «Педагогіка і психологія». – 2013. – Вип. 1. – С. 84-88.
13. Явоненко М. В. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів / М. В. Явоненко // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 14-17.

References

1. Veremko K. I. Innovatsiyini tekhnolohiyi na urotsi / K. I. Veremko // Zavuchu. Use dlya roboty. – 2015. – # 3/4. – S. 2-10.
2. Voytsyakh T. V. Ihrovi tekhnolohiyi: prosvitnyts'ko-profilaktychni ihry / T. V. Voytsyakh. – К. : Shkil'nyy svit, 2015. – 144 s.
3. Derzhavna natsional'na prohrama «Osvita» («Ukrayina KhKhI stolittya») # 896 vid 03 lystopada 1993 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

4. Koval'ova V. I. Tvorcha maysternya. Stanovlennya ta rozvytok tvorchoyi osobystosti molodshoho shkolyara / V. I. Koval'ova. – Kharkiv : Osnova, 2010. – 191 s.
5. Kokaryeva I. O. Interaktyvni tekhnolohiyi u navchanni. Kurs «Ya i Ukrayina» 4 klas / I. O. Kokaryeva // Pochatkova shkola. – 2006. – # 2. – S. 19-21.
6. Komar O. A. Interaktyvni metody yak innovatsiyna diyal'nist' suchasnoho vchytelya pochatkovoyi shkoly / O. A. Komar // Pochatkova shkola. – 2010. – # 7. – S. 47-49.
7. Konashuk H. M. Rozvytok tvorchykh zdibnostey molodshykh shkolyariv / H. M. Konashuk // Obdarovana dytyna. – 2012. – # 3. – S. 23-27.
8. Luparenko S. Ye. Spetsyfika rozvytku piznaval'noyi aktyvnosti uchniv molodshoho shkil'noho viku / S. Ye. Luparenko // Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkoli : zb. nauk. pr. – Zaporizhzhya. – 2009. – Vyp. 1. – S. 284-288.
9. Revenchuk V. V. Formuvannya tvorchoyi aktyvnosti yak pedahohichna problema / V. V. Revenchuk, T. V. Hryazna // Molodyy vchenyy. – 2018. – # 3. – S. 128-131.
10. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoyi shkoly / O. Ya. Savchenko. – K. : Henza, 2002. – 368 s.
11. Sysoyeva S. O. Osnovy pedahohichnoyi tvorchosti : pidruchnyk / S. O. Sysoyeva. – K. : Milenium, 2006. – 344 s.
12. Kholodenko V. O. Sutnist', zmist ta struktura tvorchoyi aktyvnosti osobystosti / V. O. Kholodenko // Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. Seriya: «Pedahohika i psykholohiya». – 2013. – Vyp. 1. – S. 84-88.
13. Yavonenko M. V. Rozvytok uyavy ta literaturnykh zdibnostey molodshykh shkolyariv / M. V. Yavonenko // Pochatkova shkola. – 2003. – # 3. – S. 14-17.